

Onvoltooid verleden

Middeleeuwse Studies en Bronnen CLXXII

voor Daan

Onvoltooid verleden

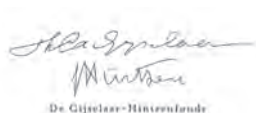
*De handschriften van de Excellente Cronike van
Vlaenderen in de laatmiddeleeuwse Vlaamse steden*

LISA DEMETS

Verloren
Hilversum
2020

Dit boek is tot stand gekomen met de financiële steun van het Fonds Wetenschappelijk Onderzoek Vlaanderen, het De Gijselaar-Hintzenfonds en het Professor van Winterfonds.

Stichting Professor van Winter Fonds

Afbeeldingen op het omslag: de eerste forestier van Vlaanderen, Liederik de Buc, verslaat de reus en tiran Finard bij het kasteel van Lille-Buc (Rijsel) © Douai, BM, 1110, fol. 21v.

Dit is de handelseditie van een proefschrift verdedigd aan de Universiteit Gent.

ISBN 9789087048334

© 2020 Lisa Demets
Uitgeverij Verloren bv
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Opmaak & Omslagontwerp Rombus/Patricia Harsevoort, Hilversum
Druk Wilco, Amersfoort

No part of this publication may be reproduced in any form without written permission from the publishers.

Dankwoord

Hier is het dan. Mijn persoonlijke versie op het verleden, mijn eigen stukje geschiedher-schrijving. Dit boek is een herwerking van mijn proefschrift dat ik op 6 mei 2019 aan de Universiteit Gent verdedigde. Net zoals een middeleeuwse scribe wordt mijn blik op het verleden gekleurd door de mensen om mij heen. Dit boek is – net zoals de vele handschriften die ik heb bestudeerd – een collectief project, een getuige van sociale netwerken, broeder- en zusterschappen, en geheime complotten.

Eerst en vooral, dank aan Jan Dumolyn en Johan Oosterman om mij in 2013 aan te nemen op wat nog overbleef van het *‘Excellente Cronike-project’*. Hoewel ik mijn eigen doctoraatsonderwerp dus niet kon kiezen, bleek het een *match made in heaven*. Na een korte omweg via twaalfde-eeuwse Brabantse oorkonden en hertoginnen kwam ik terug thuis in mijn geliefde Bourgondische periode. Bedankt ook aan alle medewerkers van de diverse archieven en bibliotheken die ik de afgelopen jaren heb bezocht; in het bijzonder, dank aan Ann Kelders van de Koninklijke Bibliotheek in Brussel, Ludo Vandamme en Evelien Hauwaerts van de Openbare Bibliotheek Biekorf in Brugge, en alle medewerkers van het Stadsarchief Brugge voor het enthousiasme, de vlotte samenwerking en het blijven aanleveren van stapels handschriften en archiefdozen.

In deze bewerkte versie van mijn proefschrift heb ik het betoog zo veel als mogelijk aangepast aan de suggesties die ik tijdens de verdediging ontving. Ik wil de leden van de jury, Marc Boone, Jelle Haemers, Johan Oosterman, Anne-Laure Van Bruaene en Frits van Oostrom, daar graag voor danken. In het bijzonder wil ik ook de redactie van Verloren bedanken om publicatiepotentieel te zien in dat lang uitgesponnen doctoraat. Het Fonds Wetenschappelijk Onderzoek Vlaanderen, het de Gijsselaar-Hintzenfonds en het Professor van Winterfonds maakten dit boek financieel mogelijk. Nog vele andere collega’s ben ik dank verschuldigd voor het nalezen van hoofdstukken, onderzoekstips, praktische hulp en morele steun, in het bijzonder: Andrea Baryn, Johan Belaen, Leen Bervoets, Frederik Buylaert, Bram Caers, Kaat Cappelle, Chanelle Delameillieure, Els De Paermentier, Jeroen Deploige, Jeroen De Gussem, Bart Lambert, Ward Leloup, Samuel Mareel, Stefan Meysman, Linde Nuyts, Jonas Roelens, Remco Sleiderink, Mathijs Speecke, Ruben Suykerbuyk, Jirki Thibaut, Paul Trio, Julie Van Bogaert, Tineke Van Gassen, Klaas Van Gelder, Louise Vermeersch en Valerie Vrancken. Dank ook aan mijn immer enthous-

siaste ouders en de enige echte opstandeling in mijn omgeving, mijn kleine broer. En ten slotte, Daan, voor je geduld en je liefde, voor je hart voor cultuur en literatuur. Ik wist het al even, maar weet het nu zeker: Anthonis de Roovere was geen simpele metser, maar een ingenieur.

Gent, april 2020

Inhoudstafel

1	Kroniekschrijving in laatmiddeleeuws Vlaanderen. De <i>Excellente Cronike van Vlaenderen</i> in context	11
1.1	De casus: een stedelijke kroniek over het Vlaamse verleden	11
1.2	De ‘traditie’	16
1.2.1	Van A tot C: de <i>Flandria Generosa</i> -kronieken	16
1.2.2	De weg naar de stad: de <i>Catalogus</i> , het toernooigezelschap van de Witte Beer en de Brugse Eeckhoutabdij	20
1.3	Tussen vorst en stad, tussen collectief en individu	24
1.4	Opzet: de <i>Excellente Cronike van Vlaenderen</i> en het sociaal-politiek weefsel in de laatmiddeleeuwse stad	32
2	De <i>Excellente Cronike</i> en de zoektocht naar een vertaler in vijftiende-eeuws Brugge	36
2.1	Inleiding	36
2.2	De Italiaanse kroniek van Vlaanderen: <i>Cronache de singniori di Fiandra</i>	38
2.3	<i>Niet voor weldoen ende blyde syn</i> . Het rederijkersmilieu van de Heilige Geest als mogelijke Brugse vertaalcontext	46
2.3.1	De vertaling en Middelnederlandse voortzetting van de <i>Catalogus</i>	46
2.3.2	De <i>Excellente Cronike</i> , de Brugse Opstand (1436-1438) en de rederijderskamer van de Heilige Geest	52
2.4	Besluit	60
3	De Gentse voortzetting en de politieke context van de <i>Excellente Cronike</i> in laatmiddeleeuws Gent	62
3.1	Inleiding: Vive Bourgogne!	62
3.2	De Gentse <i>Kronyk van Vlaenderen</i> of handschrift Gent UB 590 en de gebruikscontext omstreeks 1477	64
3.2.1	De Gentse <i>Excellente Cronike</i> en de Gentse Opstand (1449-1453)	67
3.2.2	De Blijde Intrede van Filips de Goede in Gent (1458)	71
3.2.3	Een kort verslag van de Sint-Lievensopstand in 1467 en de mogelijke gebruikscontext van het handschrift Gent 590 omtrent 1477	83

3.3	De Gentse handschriften, de Borluuts en de opstand tegen Maximiliaan van Oostenrijk in Gent (1482-1492)	88
3.3.1	De Borluuthandschriften	89
3.3.2	Brussel KBR II 2312: het handschrift van de heren van Meulebeke	96
3.4	Besluit	98
4	De voortzetting of toch <i>tmeeste dheel</i> vanaf de Calais reyse door de Brugse rederijker Anthonis de Roovere (ca. 1430-1482)	101
4.1	Inleiding	101
4.2	Het 'auteurschap' van Anthonis de Roovere	103
4.3	Het socio-cultureel netwerk van Anthonis de Roovere	107
4.4	Besluit	115
5	De Brugse handschriften van de <i>Excellente Cronike van Vlaenderen</i> (ca. 1480-1495)	117
5.1	Inleiding	117
5.2	Douai BM 1110	118
5.2.1	Codicologische en inhoudelijke structuur van het manuscript	118
5.2.2	Het handschrift van Jacob van Malen, kastelein van het Klein Kasteel te Sluis	120
5.2.3	Zestiende-eeuwse continuatie met het Dagboek van Rombout de Doppere	126
5.2.4	De miniatures: een visueel overzicht van de graven van Vlaanderen	134
5.2.5	De eigenaars: een rederijkershandschrift?	137
5.3	Brugge OB 436	141
5.4	Brugge OB 437 en Brussel KBR 13073-74	143
5.4.1	Jan de Lenesse, Brugs rederijker en scribent van Brugge OB 437	145
5.4.2	De miniatures: rederijkers en het Brugse schildersmilieu	147
5.5	Den Haag KB 132A13	151
5.5.1	De miniatures en de inhoud van het handschrift met een voortzetting tot 1497	151
5.5.2	Een ooggetuigeverslag over het Beleg van Nieuwpoort (20-28 juni 1489)	154
5.5.3	De Nieuwpoortse eigenaar: Jacob Meeze, priester of burgemeester samen met de zoon van Willem Moreel	159
5.6	Parijs BNF Néerlandais 106	170
5.6.1	De <i>Dietsche Cathoen</i>	171
5.6.2	De pseudo-profetie van Alfons Frison (1421)	172
5.7	New York ML 435	175
5.7.1	De scribent: Hendrik Bollekin	175

5.7.2	De miniaturen	177
5.7.3	De eigenaar: Lieven de Jonckheere	181
5.7.4	De <i>Fasciculus Temporum</i>	183
5.8	Besluit	185
6	De Brugse <i>Excellente Cronike van Vlaenderen</i> en de opstand tegen Maximiliaan van Oostenrijk (1482-1490/2)	188
6.1	Inleiding: de Vlaamse Opstand (1482-1490/2)	188
6.2	De Brugse <i>Excellente Cronike</i> handschriften over Willem Moreel	191
6.3	De Brugse <i>Excellente Cronike van Vlaenderen</i> , een sociaal netwerk van handschriften	195
6.3.1	De Onze-Lieve-Vrouw-van-de Sneeuwbroederschap en de rederijderskamer de Drie Santinnen als redactiecentrum	195
6.3.2	De Moreelfactie, Onze Lieve Vrouw van de Sneeuw en de rederijderskamer de Drie Santinnen	205
6.4	Politieke ideologie in de Brugse <i>Excellente Cronike</i>	208
6.4.1	De Drie Leden, de <i>prince naturel</i> en de regentschappen uit het verleden	208
6.4.2	Maria van Bourgondië als stadsmaagd in de Brugse <i>Excellente Cronike</i>	218
6.5	Besluit	229
	Hoofdstuk 7 Besluit	232
	Bijlage: beknopt overzicht van de <i>Excellente Cronike</i> handschriften	240
	Bibliografie	245
	Register van persoonsnamen en titels	272

I Kroniekschrijving in laatmiddeleeuws Vlaanderen

De Excellente Cronike van Vlaenderen in context

1.1 De casus: een stedelijke kroniek over het Vlaamse verleden

Menych Sympel:

Cronijcke. Wie es datte?

Outgedachte:

Menych Sympel, tes een vrouwe

Die u volcomelijc en van desen al

Van voren verhalen sal

Dus hoorter na, so ghij best muegt

Bij haer es menych edel herte verheugt.

Sij es reyn, scoone, van sueter manyeren,

En es een bloemme voer alle prienchieren,

Een balseme en specije van sueter lucht.¹

Op bovenstaande wijze antwoordde *Outgedachte*, een allegorische figuur die de Brusselse stedelijke elite symboliseerde, op de vraag van de goedgelovige volksman (*Menych Sympel*) bij het verschijnen van een wondermooie en beleerde vrouw op het toneel: *Cronijcke*. Het allegorisch spel *Van Menych Simpel ende Outgedachte ende van Cronijcke* is een van de oudst overgeleverde rederijkersspelen. Het spel werd in 1466 te Brussel opgevoerd in aanwezigheid van de Bourgondische erfprins, Karel van Charolais, de latere hertog Karel de Stoute. In het toneelstuk wordt de koninklijke afkomst van de Bourgondische kroonprins Karel geschetst door Vrouwe *Cronijcke* die de prins met illustere voorgangers en roemrijke naamverwanten zoals Karel de Grote in verband bracht. *Cronijcke* legitimeerde de Bourgondische dynastie als rechtstreekse opvolger van het Brabantse vorstenhuis. De Brusselse rederijkers – dat zijn dichters en toneelspelers die zich in gilden verenigden – hadden voor dit bijzondere schouwspel beroep gedaan op enkele Brabantse kronieken.² Hoewel de man op straat enigszins verbouwereerd reageerde bij de uitgestalde kennis van *Cronijcke*, was het de stedelijke elite die hem de betekenis van het tafereel uitlegde. *Outgedachte*

1 Stein, 'Cultuur in context', 315.

2 Stein, 'Cultuur in context', 305-306.

leek *Cronijcke* als een goede vriendin door en door te kennen. In dit boek staat deze innige relatie tussen stadsbewoners en regionale kroniekschrijving in het graafschap Vlaanderen centraal met een bijzondere Vlaamse kroniek als voornaamste casus: de *Excellente Cronike van Vlaenderen*.

Vijftiende-eeuwse kroniekschrijving in de Nederlanden werd tot voor kort enkel en alleen in relatie met de Bourgondische vorsten bestudeerd. Naar de gewoonte van het Franse hof brachten de Bourgondische hertogen hofkroniekschrijvers naar de Nederlanden.³ Dankzij het veelzijdige onderzoek naar het graafschap Henegouwen en het hertogdom Brabant werd de historiografische campagne van de Bourgondische hertog Filips de Goede in kaart gebracht. Jean Wauquelin, de kamerheer en secretaris van de hertog, werkte ijverig aan diverse Franse vertalingen van Brabantse en Henegouwse kronieken.⁴ In deze vorstendommen verliep de Bourgondische opvolging bijzonder moeizaam en zorgde de Bourgondische kandidatuur voor interne wrevel. Bijgevolg was het voornaamste doel van deze kronieken de Bourgondische dynastie te legitimeren. Verschillende onderzoekers benadrukten echter het lokale karakter van deze teksten die in wisselwerking met het Bourgondische hof tot stand kwamen.⁵

Hoewel er zich eveneens een rijke kronieken traditie manifesteerde, bleef het graafschap Vlaanderen tot op heden onderbelicht in onderzoek naar kroniekschrijving in de Bourgondische periode. Er zijn geen concrete bewijzen voor een gelijkaardige Bourgondische historiografische campagne in Vlaanderen.⁶ Dit lijkt enigszins logisch. De Bourgondische dynastie was er vroeger ingebed dan in andere regio's door het huwelijk in 1369 van de Bourgondische hertog Filips de Stoute met de

3 Boone, 'Flemish and Brabantine Identity', 178-186. Naast Jean Wauquelin waren Georges Chastelain en Jean Molinet de voornaamste Bourgondische *chroniqueurs* die in opdracht van de Bourgondische vorsten schreven. Small, *George Chastelain*. Zie voor Molinet de bijdragen in: Doudet en Lecuppre-Desjardin (eds.), *Jean Molinet*.

4 Het graafschap Henegouwen is wellicht het bekendste voorbeeld met de *Chroniques de Hainaut*, een Middelfranse vertaling van de *Annales historiae illustrium principum Hanmonie* van Jacques de Guise. De vertaling werd tussen 1446 en 1450 in opdracht van Filips de Goede geschreven door Jean Wauquelin. Van deze kroniek is een presentatie-exemplaar bewaard: een handschrift dat rechtstreeks voor het Bourgondische hof was vervaardigd met een prachtige opdrachtminiatur van de hand van Rogier van der Weyden. Zie de bijdragen in Cockshaw en Van den Bergen-Pantens (eds.), *Les Chroniques de Hainaut*. Voor het hertogdom Brabant is er de *Chronica nobilissimorum ducum Lotharingiae et Brabantiae ac regnum Francorum* van Edmond de Dynter, een Latijnse kroniek van Brabant omstreeks 1443-1446 in opdracht van Filips de Goede geschreven. De kroniek van De Dynter werd overigens opnieuw voor Filips de Goede naar het Middelfrans vertaald door Jean Wauquelin. Small, 'Les Chroniques de Hainaut', 17-22. Daarnaast maakte ook Jean d'Enghien, een Brussels edelman, een Franse vertaling en compilatie van de *Brabantse Yeesten* en het werk van Edward de Dynter. Dit project werd eveneens opgepikt door Filips de Goede. Borgnet, 'Le Livre des Cronicques de Brabant', 355-387.

5 Stein bracht de Brabantse *Chronica* van Edmond de Dynter in verband met Brabantse historiografische werken uit stedelijke contexten zoals *Brabantiae historia diplomatica* van de Brusselse jurist, Petrus de Thimo, en een voortzetting op de Brabantse Yeesten. Stein, *Politiek en historiografie*; Small, 'Local Elites', 229-245.

6 Deze piste werd wel gesuggereerd door Jean-Marie Moeglin en Elodie Lecuppre-Desjardin. Moeglin, 'Les ducs de Bourgogne', 21-36; Moeglin, 'Land, Territorium und Dynastie', 17-52; Lecuppre-Desjardin, *La ville des cérémonies*, 65-66.

Vlaamse erfprinses, Margareta van Male. Dit betekent uiteraard niet dat de komst van de Bourgondische vorsten geen grote impact heeft gehad op de historiografie in het graafschap. Integendeel, ook in Vlaanderen manifesteerde zich vanaf het einde van de veertiende eeuw een nieuwe impuls in het schrijven van de geschiedenis van de eigen regio. In de vijftiende eeuw werd deze trend voortgezet en enkele onderzoekers wezen op een Vlaamse kroniek met een uitgesproken 'Bourgondisch' karakter, een prozakroniek die de Bourgondische hertogen wel zou hebben gemaakt: de *Excellente Cronike van Vlaenderen*. Ze werd in verschillende studies gedefinieerd als een 'gewestelijke kroniek met een dynastieke inslag' en zelfs als een 'pro-Bourgondische kroniek'.⁷

Deze Bourgondische visie in de *Excellente Cronike* werd door onderzoekers niet enkel afgeleid aan haar inhoud, maar ook aan haar voornaamste 'auteur'. Een groot deel van de kroniek is aan een Brugs rederijker toe te schrijven die niet alleen bij vorstelijke intredes was betrokken, maar die in 1465 bij tussenkomst van de Bourgondische erfprins Karel de Charolais, de latere Karel de Stoute, een jaarlijkse beurs van de stad Brugge kreeg toegekend: Anthonis de Roovere. Om die reden beschouwden onderzoekers de *Excellente Cronike* van De Roovere als een stedelijk pendant van de *Chronique* van de Bourgondische *indiciaire* en hofkroniekschrijver, Georges Chastelain.⁸ De interesse in de *Excellente Cronike* kwam er als gevolg van het onderzoek naar deze bijzondere Brugse rederijker.⁹ Tot op heden is er echter geen grondige studie naar de kroniek noch naar de uiteenlopende handschriftversies gevoerd.

Onderzoek naar de *Excellente Cronike van Vlaenderen* werd omwille van uiteenlopende redenen belemmerd. Ten eerste is er de problematische tekst zelf. De *Excellente Cronike* behoort tot een van de oudste kronieken tradities van Vlaanderen: de *Flandria Generosa*. Deze naam werd in de zeventiende eeuw aan een groep twaalfde- tot vijftiende-eeuwse historiografische teksten gegeven die een nauw onderling tekstueel verband toonden. Het is in het bijzonder de *Flandria Generosa C* waar deze Middelnederlandse kroniek zich voor haar relaas tot aan het begin van de vijftiende eeuw voor een groot deel op baseerde. De *Flandria Generosa C* is een uitgebreide vijftiende-eeuwse Latijnse herschrijving van een twaalfde-eeuwse genealogie. Hoewel de *Flandria Generosa C* of *Catalogus et chronica principum et comitum Flandriae* al het onderwerp van diverse studies was, is er over de ontstaans- en gebruikscontext behoorlijk wat discussie.¹⁰

Niet alleen de bredere tekstuele context van de *Excellente Cronike*, ook de overkoepelende titel *Excellente Cronike van Vlaenderen* is problematisch. Deze titel is namelijk gebaseerd op een gedrukte kroniekversie die in 1531 bij Willem Vorsterman

7 Van Bruaene, *Om beters wille*, 73; Mareel, *Voor vorst en stad*, 102.

8 Mareel, *Voor vorst en stad*, 102.

9 In zijn onderzoek naar Middelnederlandse berijmde gebeden stootte Johan Oosterman op het uitgebreide werk van Anthonis de Roovere. Oosterman, *De gratie van het gebed*; Oosterman, 'Anthonis de Roovere', 29-104; Oosterman, 'De *Excellente Cronike*', 22-37.

10 Kelders, 'De geschiedenis van Vlaanderen', 164-166; Lambert, 'Oorsprongsmythen', 163-181; Lecuppre-Desjardin, *La ville des cérémonies*, 65-66; Moeglin, 'Les ducs de Bourgogne', 28-32.

in Antwerpen verscheen. Deze toegankelijke printversie van de *Excellente Cronike* is zonder twijfel een van de meest geraadpleegde historische bronnen om laatmiddeleeuwse opstanden, het stedelijk leven, de Bourgondische politiek en de culturele uitingen van de rederijerskamers te bestuderen. Hoewel de *Excellente Cronike* in één adem met de zogenaamde 'auteurs' uit de druk wordt genoemd, de twee Brugse rederijers Anthonis de Roovere en Andries de Smet,¹¹ zijn beide rederijers *stricto sensu* enkel verantwoordelijk voor latere voortzettingen van de tekst. Heel wat handschriftelijke versies van de *Excellente Cronike* bevatten namelijk een korte versie van de kroniek zonder melding van Anthonis de Roovere.

De manuscripten van de *Excellente Cronike* verdienen een diepgaander onderzoek. Er zijn negentien handschriften bewaard die in een of andere vorm deze Middelnederlandse kroniek van Vlaanderen bevatten. Deze handschriften variëren onderling zeer sterk. Slechts vijf van deze negentien handschriften bevatten auteurs-toeschrijvingen aan de Brugse rederijker Anthonis de Roovere.¹² Een toeschrijving aan de Brugse librariër en rederijker Andries de Smet vinden we in geen enkel handschrift terug.¹³ Naar alle waarschijnlijkheid baseerde de Antwerpse drukker Willem Vorsterman zich op een verloren handschriftversie van de *Excellente Cronike* met een voortzetting van de hand van deze Brugse boekverkoper. Om die reden zijn er sporen naar Andries de Smet in de druk terug te vinden terwijl die in de handschriften ontbreken.¹⁴

Sinds het onderzoek van Johan Oosterman naar het literair oeuvre van Anthonis de Roovere, wordt de *Excellente Cronike van Vlaenderen* breder geïnterpreteerd dan die enkele handschriftversies waarin hij wordt vermeld.¹⁵ Dit was tot dusver niet

11 Mareel, *Voor vorst en stad*, 15.

12 Oosterman, 'De *Excellente Cronike*', 22-37.

13 Andries de Smet was rederijker bij de Drie Santinnen (SAB, 390, 1, fol. 251r). Hij werd in 1518 lid van de gilde van de librariërs in Brugge (SAB, 384, Gildeboek, fol. 183r). Hij had zeker twee zonen: Maarten die actief was als boekbinder en een jongere zoon, Peter de Smet (1503-1571), beter bekend onder zijn humanistisch alter ego, Petrus Vulcanius. Zowel Andries als zijn zoon Maarten kwamen in de jaren 1520 in de problemen door hun gereformeerde sympathieën. Andries stierf in 1552 en liet een schuldenberg van meer dan 50 pond groten na. SAB, 192 (Verluydboek), 1492-1538, fols. 198r-199v; Dewitte, 'Peter en Bonaventura de Smet', 17-42.

14 Het gaat om twee specifieke vermeldingen in de Vorstermandruk. Andries de Smet voegde een nota toe aan de beschrijving van de bruiloft van Karel de Stoute en Margareta van York in 1468. Tijdens het banket op zondag 3 juli werden gerechten opgediend in miniatuurscheepjes. Andries de Smet vond het noodzakelijk om het bizarre tafereel te verduidelijken: '*Ende ten sijne datter noch memorie sy langhe tijt vander voorseyde triumphhe, so staet in sommige coronijcken een schip ghemaect, inder manieren also dat toe ghinck. Ende noch vintmen selven schepen in wesene, want ic Andries die Smet die dit screef, hebben een sien staen voor die langhe moeder Gods, in Sinte Salvators kercke in die stede van Brugghe*' (Dits die *Excellente Cronike*, fol. 140v). Een tweede keer meldde Andries de Smet dat hij zelf aanwezig was geweest op het Landjuweel, een rederijerswedstrijd met deelnemers uit verschillende steden in de Nederlanden, dat in 1496 te Antwerpen werd georganiseerd: '*Item in welcke intreyen beede te watere ende te lande grote ende onbegripelicken cost ende triumphhe ghedaen was, so dattet met lettet redenen niet scrijvelick en ware, want ick Andries die Smet die dit screef, als ghenouchte hebbende in die retorijske, track van Brugghe daer omme tAntwerpen ende sacht al diesser of ghebuerde*' (Dits die *Excellente Cronike*, fol. 282v).

15 Oosterman, 'De *Excellente Cronike*', 22-23; Dumolyn e.a., 'Rewriting Chronicles', 85-116.